

1700-ԱՄՅԱԿԻ ԽԱՌՀՐԴՈՎ

ՆԱԶԻԿ ԽԱՆԶՅԱՆ

ՄԻՐԱՆՈՒԾ ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՍՐԲԱԼՈՒՅՍ ՄՅՈՒԹՈՆԻ ՑԱՆԿԵՐԸ Ս. ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ

Երևանի Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող ձեռագրերում կան մաս Ա. Մյուտոնին նվիրված բազմաթիվ նյութեր: Դրանք ընդգրկում են բազմաբնույթ տեղեկություններ Ա. Մյուտոնի աստվածային շնորհների, անհրաժեշտ բույսերի ու նյութերի և դրանց ցուցակների, պատրաստության համար Մյուտոնօրհնության կանոնների և այլնի մասին: Հայ Եկեղեցում սկզբնական շրջանում Ա. Մյուտոնի պատրաստման և օրհնության մասին պատմական վավերագրերը տեղեկություններ չեն պարունակում¹:

Հայ Եկեղեցու Ա. Մյուտոնի պատրաստմանը նվիրված ներկայումս հայտնի ամենահին վկայությունը գտնվում է 10-րդ դարի պատմիչ Ուխտամեսի «պատմությունում», որում ասվում է, որ կաթողիկոսական ընտրության առիթով գումարված ժողովներին մասնակցելու նպատակով երկրի տարբեր կողմերից հավաքված եպիսկոպոսների խնդրանքով մորընտիր Աբրահամ Հայրապետը (607-615) օրհնում է «... իւղ օծութեան...», այսինքն «զՄիւտոնն ...»: Ա. Մյուտոնի նյութերը պատրաստել էր տեղապահը «... զայնքան ատուրս ամսոցն ընդ մէջ անցելոցն յառաջին ժողովոյն եպիսկոպոսացն մինչեւ ցնրորդ սողովն ...» (էջ 67):

Հատուկ կանգ չառնելով այս չափազանց արժեքավոր պատմական վկայության վրա, որը լուսաբանվել է մաս այլ հեղինակների² կողմից, մշեմք այս գրության մի քանի տողերից բխող շատ կարևոր հետևությունները Մյուտոնօրհնության վերաբերյալ: Այսպես, Հայ Եկեղեցում այն օրհնում է միայն կաթողիկոսը. «Ջի զկնի մահուանն Մովսեսի ոչ էր այլ օրհնեալ իւղ օծութեան», այն էլ աթոռամիստ վայրում: Օրհնված Մյուտոնը բաժանվում է վիճակներին՝ թեմերին, Հայրապետի կողմից:

¹ Մ. արքեպս. Օրմանեան, Ազգապատում, Պեյրուք, 1959, հատոր Ա, մաս Ա.- Դ. Ե., Օրհնություն Ա. Միւտոնի, Ամբիլիաս, 1948:

² Վ. Դեռիկյան, Սրբալույս Մյուտոն (կանոնացման պատմությունը, օրհնության ընթացքը և ժողովըրդային պաշտամունքը), «Էջմիածին», 1996, № Թ:

«...և տալ անցա (եպիսկոպոսներին)» որով օծանեն և լուսատրեն ամենայն ուղափառ հաւատացեալք», և այլն:

Եթէ նկատի ունենանք, որ Մյուտոնը հունարեն բառ է և նշանակում է *անուշահոտություն* կամ *օծանելիք*, ինչպես նաև Մանուել վարդապետ Քաջունու բացատրությունը այն մասին, որ հնում «իւղագործություն»-ը կամ, ինչպես կոչում էին նաև «իւղեփեցություն»-ը, արվեստի կատարելության հասած պատվաբեր գործը մասնագիտությունն էր այն մարդկանց, որոնք ստեղծում էին բուրավետ նյութերով հոտավետացված մածուկներ, քսուկներ և այլ նյութեր «ի յարդարանս մարմնոյ»³ գործածելու համար, ապա հասկանալի կդառնա, որ Ուստանես եպիսկոպոսի վերջին մեջբերված նախադասությունը ակնհայտորեն արտահայտում է աստվածաշնչային այն կարևոր պատգամը, թե «Դրանց կատարաստես սուրբ օծության համար յուղ այն կարևու, ինչպես վարպետ յուղագործները ձեռք են պատրաստում» (Ելք Լ 25): Այսինքն՝ դեռ VII դարի սկզբում, յուղագործների արհեստի համաձայն, նյութերի համախառնումը վաղուց հայտնի և սովորության ուժ ստացած երևույթ էր Հայ Եկեղեցում, քանի որ «Վրթանես Տեղապահ Աթոռոյն... գործեալ և կազմեալ ի պատրաստի ունէին» Ս. Մյուտոնի նյութերը:

Ս. Մյուտոնի նյութերի ցուցակներն ի հայտ են գալիս մեծ ընդմիջումից հետո, XV դարի թիվ 4997. ձեռագրում: Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի ձեռագրացուցակի համաձայն՝ հիշյալ ձեռագիրը գրել է Ստեփանոսը 1461 թ. Էջմիածնում: Այն կազմված է 137 թերթից, որտեղ այլևայլ նյութերի հետ մեկտեղ 75ա թ. կա «այս է նիւթք եւ պէտք Սրբալոյս Մեռոնին»: Այստեղ տրվում են 40 բույսերի ժողովրդական անունները կշռաչափերի հետ:

Մատենադարանում պահվող ձեռագրերը, ուր գետեղված են Ս. Մյուտոնի նյութերի ցուցակները, մոտ մեկ տասնյակ են: Դրանք Մաշտոց-Միսաբաններ են, ժողովածուներ, բժշկարաններ, և միշտ չէ, որ հայտնի են մանրամասներ դրանց հեղինակների, գրության վայրի, գրչի և այլնի մասին:

Ստորև, աղյուսակի տեսքով, տրվում են Մատենադարանի՝ Ս. Մյուտոնին նվիրված ձեռագրերի համարները և ընդհանուր տեղեկություններ դրանց մասին⁴: Յուրաքանչյուր սկզբնաղբյուրի համար նշվում է նաև նրանում բերվող նյութերի քանակը:

Ս. ՄՅՈՒՌՈՆԻ ԾՈՒՑԱԿՆԵՐԸ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ

ՁԵՌԱԳՐԻ ՀԱՄԱՐԸ	ՁԵՌԱԳՐԻ ԱՆՎԱՆՈՒՄԸ	ԳՐԶՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ	ՆՑՈՒԹԵՐԻ ՔԱՆԱԿԸ
4997	Մաշտոց	1461 թ.	40
3211	Մաշտոց ձեռնադրության	ԺՋ դար	40

³ Մ. Քաջունի, Բառագիրք արուեստից եւ ի գիտութեանց եւ ի գեղեցիկ դպրութեանց, հատոր Բ, Վենետիկ, 1892:

⁴ Ծուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հատոր Ա, Բ, Երևան, 1965:

2295	Ժողովածու	1683 թ.	40
6275	Բժշկարան	ԺԷ դար	58
8444	Ժողովածու (Օսահողարան)	1731-1735 թթ.	46
2939	Ժողովածու	1779-1799 թթ.	40
8219	Ժողովածու	ԺԹ դար (1821 թ. հետո)	40
6233	Բժշկարան	1831-1834 թթ.	48
5466	Օրհնություն մյուտոնի	1864 թ.	44
2786	Ժողովածու	ԺԹ դար	58

Ամենաընդհանուր ձևով ամփոփելով աղյուսակի տվյալները՝ կարելի է գշել, որ Մատենադարանի՝ Ս. Մյուտոնի ցուցակներին միևրված էջերը հայտնի են սկսած XV դարից: XV, ինչպես նաև XVI դարերից մեզ հայտնի են մեկական ձեռագիր: Ս. Մյուտոնի ցուցակները XVII և XVIII դարերից երկուական են, իսկ XIX դարից՝ չորսը*: Ընդ որում բովանդակության առումով ձեռագրերից երեքը Մաշտոցներ են, որոնցից մեկը (թիվ 5466) հատուկ միևրված է Մյուտոնօրհնությանը, իսկ մնացածը ժողովածուներ և բժշկարաններ են: Հարկ է նաև գշել, որ հայտնի են դրանցից մի քանիսի գրության վայրերը՝ Գաղատիա (ձեռ. թիվ 2295), Գյուղ Նովիտա, Նոր Նախիջևան, Նորաշեն (ձեռ. թիվ 2939), Չարաբերդ (ձեռ. թիվ 8217), Թիֆլիս (ձեռ. թիվ 6233): Ձեռագրերում բույսերի և մյուսների անունները գշված են տարբեր ուղղագրությամբ:

Ս. Մյուտոնի բույսերի և մյուսների թվաքանակի ճշտման և որակական կազմի բացահայտման առումով հետաքրքիր են ցուցակներում ընդգրկված բույսերի և մյուսների քանակի ու անունների համեմատական վերլուծության արդյունքները: Թվական տվյալների համադրումից ստացվում է հետևյալ պատկերը.

40 բույս և մյուս առկա է 5 ձեռագրում (XV-XIX դարեր)

44 բույս և մյուս՝ 1 ձեռագրում (XIX դար)

46 բույս և մյուս՝ 1 ձեռագրում (XVIII դար)

48 բույս և մյուս՝ 1 ձեռագրում (XIX դար)

58 բույս և մյուս՝ 2 ձեռագրում (XVII և XIX դար)

Ս. Մյուտոնի ցուցակներում առկա բույսերի և մյուսների քանակական համեմատությունը ցույց է տալիս, որ ձեռագիր աղբյուրներում գերակշռում են 40 բույս և մյուս պարունակող ցուցակները, որոնք հայտնի են XV դարից սկսած՝ հաջորդա-

* Խմբագրության կողմից - Առավել ամբողջական պատկեր, սակայն, կարող ենք ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ այս տեսանկյունից մայլեն մեզ հասած ձեռագիր Մաշտոցներն ու բժշկարանները:

բար բոլոր դարերի ձեռագրերում: 44, 46 և 48 բույս և նյութ պարունակող ցուցակները մեկական են, իսկ 58 բույս և նյութ առկա են երկու ձեռագրում:

Ցուցակների նյութերը միմյանց հետ համեմատելու արդյունքում ստացված ամեմակարևոր հետևությունը հետևյալն է. անկախ ցուցակի գրության կամ տպագրության վայրից, ստեղծման ժամանակաշրջանից, կազմող հեղինակից կամ ընդօրինակող գրչից, վերը նշված բոլոր աղբյուրներում, չպահպանվելով հանդերձ բույսերի և նյութերի հերթականությունը, կրկնվում են մինևույն 40 բույսը և նյութը, որոնք առկա են առայժմ մեզ հայտնի առաջին՝ XV դարի թիվ 4997 ձեռագրում: Չի բացառվում, որ դրանք ընդօրինակվել են մինևույն սկզբնաղբյուրից, ընդ որում՝ մեծ զգուշությամբ. երբեմն ստեղծագործական մոտեցմամբ ավելացվել են մոր անուններ, տրվել մեկնաբանություններ և այլն: Սակայն բոլոր դեպքերում ընդօրինակելիս ցուցաբերվել է այդ գործի քաջ իմացություն: Այսպիսով, թեև չի պահպանվել Ս. Մյուտոնի բույսերի և նյութերի ընդհանուր թվաքանակի կայունությունը, այնուհանդերձ Ս. Մյուտոնի 40 բույսի և նյութի տեսակաշարը կայուն է մնացել:

Ս. Մյուտոնի 40 բույսի և նյութի մեջ բացառություն են կազմում «վարդ» և «ճապոտ» բառերը, որոնցից առաջինը ընդհանրապես բացակայում է թիվ 6275 (XVII դար) և թիվ 2786 (XIX դար), իսկ երկրորդը՝ մաս թիվ 8444 (XVII դար) և 6233 (XIX դար) ձեռագրերի ցուցակներում: Իսկ այդ նշանակում է, որ ավելի վաղ ցուցակներում արտահայտված «ճապոտ»-ը ժամանակի ընթացքում առհասարակ վերացել է, իսկ «վարդ»-ը թեև վերացել է, սակայն, բարեբախտաբար, վարդի հետ կապված նյութերը պահպանվել են վաղ ցուցակներում նրանց երեք տարբեր ձևերի առկայության շնորհիվ («պլուկ վարդ», «վարդ», «վարդէլուր»):

Հատկանշական է և այն, որ բոլոր ձեռագրերում առաջին ամեմակարևոր նյութը բալասանն է, թեև այն արտահայտված է տարբեր ուղղագրություններով («Պալասանի, փայտի հունտ»՝ ձեռ. թիվ 3211, «Պալասանի փայտուն և հունդ»՝ ձեռ. թիվ 2255): Ավելին. թիվ 2786 (XIX դար) ձեռագիր ցուցակում բալասանը ներկայացված է երկու անգամ՝ հավանաբար այս կերպ կարևորելով դրա նշանակությունը Ս. Մյուտոնի պատրաստման գործում:

Ձեռագիր բոլոր ցուցակներում հավանաբար ակնհայտ լինելու պատճառով բացակայում է Ս. Մյուտոնի հիմնական նյութը՝ ձիթապտղի ձեթը, որն առկա է արդեն ավելի ուշ տպագիր աղբյուրներում՝ նյութերի ցուցակից հետո: Այստեղ հարկ է մասնաշեղծել այն, որ Հիմն Հայաստանի կյանքում, անշուշտ անհրաժեշտությունից դրդված, ներմուծվող ձիթապտղի ձեթին հաճախ փոխարինել է տեղական կտավատի ձեթը:

Ինչ վերաբերում է Ս. Մյուտոնի ավելի ուշ ցուցակներում հայտնված մոր նյութերին, այսպես կոչված՝ մորամուծություններին, որոնք հանդիպում են ավելի քան 40 նյութ պարունակող ցուցակներում, ապա այդ ցուցակների մորամուծված նյութերից

Ջյուէ եւեթ ւաբաւոյս . Քնոնիւն .

Պլէմի . Կյունեհոնդ . Խասապլուեթե . ա . Քաղը =
 Լընգուլ . ա . Եոնի . Խաբանգուլ . ա . Եոնի =
 Զաւիլի . պօյա . ա . Եոնի = Բապապա . ա . Եոնի =
 Պասպասա . ա . Եոնի = Լաւեճ հեղի . ա . Քաղը =
 Պրիւնի . ա . Եոնի = ԶանԶաֆի . ա . Եոնի = Լապրի . ա .
 Եոնի = Կայխոնի . ա . Եոնի = Լապան . ա . Եոնի =
 Լապի . ա . Եոնի = Զոռոսխոնի . ա . Եոնի =
 Լապաբախոնի . ա . Եոնի = Ղաբառաւան . ա .
 Եոնի = Զախանի . ա . Եոնի = Լապապի . ա .
 Եոնի = Զաբառ . ա . Եոնի = Լապապի . ա . Եոնի =
 Լապապի . ա . Եոնի = Լապապի . ա . Եոնի =
 Օրիւ . ա . Եոնի = Կիպի . ա . Եոնի = Լապառի .
 ա . Եոնի = Պապառի . ա . Եոնի = Լապառի . ա . Եոնի =
 Զառի . ա . Եոնի = Զառի . ա . Եոնի = Զառի . ա . Եոնի =
 Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի =
 Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի =
 Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի =
 Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի = Լապի . ա . Եոնի =

շատերը նույնությամբ կրկնվում են: Այստեղ առանձնապես կանգ չառնելով Ս. Մյուտոնի ցուցակների նորամուծությունների վրա, որն ուսումնասիրության հատուկ առարկա է, նշենք միայն, որ նոր հավելված *ֆլֆուլ*, *հապլդար*, *սմբուլ խաթայի* և այլ անունները հանդիպում են 40-ից ավելի նյութ պարունակող ձեռագրերում:

Ձեռագիր ցուցակները միմյանց հետ համեմատելիս, ամենար էր չնկատել նաև անունների կրկնությունը, որն առկա է միևնույն ցուցակում, ինչպես վերը հիշատակված օրինակում. «Պլլուկ վարդ», «վարդ» և «վարդէջուր» (ձեռ. թիվ 3211, թիվ 2295 և այլն): Այս կապակցությամբ պետք է հատուկ նշել, որ ցուցակների հայատառ բազմալեզու ժողովրդական անուններով առաջնորդվելիս, առանց ճանաչելու, այսինքն՝ ստույգ իմանալու տվյալ նյութի աղբյուր հանդիսացող բույսի ցեղի և տեսակի կրկնակի անունը, հնարավոր չէ որոշել բույսերի կրկնության հարցը: Դրա փայլուն ապացույցն արդեն ունենք 1876 թ. Վաղարշապատում տպագրված «Կանոն օրհնութեան Սրբալոյս Մեռոնի» Մաշտոցի ցուցակի վերլուծության ժամանակ⁵:

Ս. Մեռոնի մատենագիր աղբյուրների ցանկ

Ստորև տրվում են տեղեկություններ Մատենադարանում պահվող՝ Ս. Մեռոնին գիրված ձեռագրերի մասին, որոնցում առկա են Ս. Մեռոնի բույսերի և նյութերի ցուցակները: Ձեռագրերի ստեղծման ժամանակը, վայրը և գրիչի անունը նշվում է ըստ «Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի»: Բերվում են նաև Մեռոնի նյութերի ցուցակների վերնագրերը և էջերը:

Ձեռ. թիվ 4997, Մաշտոց

1461 թ.: Էջմիածին: Գրիչ՝ Ստեփանոս:

Վերնագիր՝ «Այս են ձիւթք եւ պէտք Սրբալոյս Մեռոնի», թ. 75ա:

Ձեռ. թիվ 3211, Մաշտոց Ձեռնադրութեան

ԺԶ դ.: Գրիչ՝ Մկրտիչ:

Վերնագիր՝ «Այս են ձիւթք եւ պէտք Սրբալոյս Մեռոնի», թ. 105-106:

Ձեռ. թիվ 2295, Ժողովածու

1683 թ.: Գաղատիա:

Վերնագիր՝ «Այս են ձիւթք Սրբալոյս Մեռոնի», թ. 24:

Ձեռ. թիվ 6275, Բժշկարան

ԺԷ դ.:

Վերնագիր՝ «Այս է ձիւթք Սրբալոյս Մեռոնի», թ. 133:

⁵ Տե՛ս Ե. Ս. Խանջյան, Սրբալոյս Մյուտոնի բույսերը, «Էջմիածին», 1996, № Թ:

Ձեռ. թիվ 8444 , Ժողովածու (Շահողարան)

1651,1695,1731-1735 թթ.: Ասպահան (գ): Գրիչ՝ Հովհաննես (Ա), Մովսես Զուղալեցի (Բ) , Հակոբ Շամախեցի, Մարգար դպիր (Գ):

Վերնագիր՝ «Յաղագս միթոց աստուածագործ Մեռոնին», թ. 349-350:

Ձեռ. թիվ 2939, Ժողովածու

1779-1799 թթ.: Ընուստաց գիւղ Նովիտայ, Նոր Նախիջևան, Նորաշեն: Գրիչ, ստացող՝ Մարտիրոս Ավետիքով Կաֆացի:

Վերնագիր՝ «Վասն Սրբալոյս Մեռոնի ծաղկունաց անունք», թ. 966:

Ձեռ. թիվ 8217, Ժողովածու

ԺԹ դ. (1821-ից հետո):

Վերնագիր՝ «Այս են միւթք եւ պէտք Սրբալոյս Մեռոնին», թ. 4:

Ձեռ. թիվ 6233, Բժշկարան

1831-1834 թթ.: Թիֆլիս: Գրիչ՝ Գաբրիել Տեր Գրիգորյան Զալալյանց Ղարսեցի եւ որդին՝ Ստեփանոս:

Վերնագիր՝ «Վասն Մեռոն եփելու դեղեր», թ. 248-249:

Ձեռ. թիվ 5466, Օրհնութիւն Միտոնի

1864 թ.:

Վերնագիր՝ «Այս են միւթք եւ պէտք Սրբալոյս Մեռոնին, որք հարկատրին ի ժամուն», թ. 1-3:

Ձեռ. թիվ 2786, Ժողովածու

ԺԹ դ.:

Վերնագիր՝ «Այս է միւթ Սրբալոյս Միտոնին», թ. 128-130: